

Van der Laan Dag
9 januari 2009

secretariaat: Els Berntsen
Kerkplein 14, 6578 AN Leuth
tel. 024 323 6103, e-mail: elsberntsen@planet.nl

Toespraak door dhr dr ir L. J. M. Tummers

Josef Engelberts,
aan wie op 9 januari 2009 de eerste Van der laan penning
wordt uitgereikt op de Van der Laan-dag te Boxtel.

ut et qui seminat simul gaudeat et qui metit

Deze spreuk schreef Van der Laan in een present exemplaar van *Le Nombre plastique* in 1960 bij de verschijning van zijn eerste boek.

Iedere schrijver is blij wanneer zijn boek verschijnt. Zo ook zou Van der Laan kunnen zeggen: ik heb gezaaid en ik heb geoogst en aan beide werkzaamheden veel plezier beleefd. Maar hij was de man niet om zo te denken. Hij schrijft een wens, een opdracht tevens. Wie zaait zal oogsten. Mensen die meedoen aan het verspreiden van mijn idee-en zullen merken dat ze daar vreugde aan beleven, zowel bij het zendingswerk als bij het zien van resultaten. Al die blijde gezichten, die we zien op Van der Laan-dagen zijn van dragers van het Van der Laan-virus. Die precies dat willen: meedoen aan het uitdiepen en doorgeven van zijn gedachtegoed. Zo bezien is de zinspreuk over zaaien en oogsten gelijkelijk van toepassing op de Van der Laan Stichting zelf, als op de kandidaten die de Stichting bereid vindt om een Van der Laan-penning in ontvangst te nemen.

Jos Engelberts is vandaag de eerste ontvanger, en hij heeft door de jaren heen veel en wijs geïnvesteerd in zijn samenwerking met Van der Laan.

Enkele citaten kunnen dit bewijzen:

Alweer twintig jaar geleden schreef Van der Laan: "Ook vond ik in Oosterhout de heer Engelberts, de schrijver wiens gelijke ik nooit heb ontmoet. Hij maakt voor mij alle leermiddelen en modellen, die nodig waren voor mijn lessen over de architectonische ruimte. Met hem bouwde ik ook het volledige meubilair op zowel voor het liturgische als voor het monastieke kader van de abdij van Vaals."

In zijn Oosterhoutse periode heeft Van der Laan in korte tijd ontzaglijk veel op gang gebracht. In 1939 mocht hij van zijn communiteit samen met broer Nico het gastenkwartier ontwerpen als uitbreiding aan de abdij van Bellot, toen nog steeds zonder kerk. Hij gaf zijn eerste conferentie over zijn vinding van het plastische getal in een kleine kring bij zijn broer Jan in Leiden.

Direct na de oorlog in 1946 gaf hij zijn eerste cursus over kerkelijke architectuur in Breda, waarna spoedig in 's Hertogenbosch met broer Nico de officiële Cursus Kerkelijke Architectuur van start ging onder de zegen van het aartsbisdom. Vanuit het Delftse Bouwkunde onderwijs werd bij de kerkelijke hiërarchie voor zo'n cursus gepleit, en de cursus kende ook meteen een grote deelname uit alle geledingen van het architectenvak.

Enkele medebroeders van Van der Laan uit Oosterhout doceerden liturgie, filosofie en kunst, père Talma, père. Boer, père. Huiting. Molière en Pouderoyen waren zeer betrokken vanuit het delftse milieu, evenals broer Nico.

Père Hans startte zijn series lessen, vastgelegd in kleine cahiers en later verwerkt in de opeenvolgende boeken. De Cursus richtte zijn onderwijs in met lesroosters, leerplannen en diplomering. Er verschenen regelmatig publicaties in het Katholiek Bouwblad en de Bossche Cursus kreeg zijn eerste leermiddelen.

Hier komt Jos Engelberts prominent in beeld.

Vitruvius structurele opbouw van het architectenvak met zijn ordonnantie en dispositie, etc, etc, vormde een helder verstandelijk denkraam voor de cursus, maar daarnaast bestond het architectuuronderricht ook in een architectonische analyse van allerlei gebouwde voorbeelden. Voor een volledig inzicht in de eigenschappen van de architectonische ruimte in al zijn potenties werden van meet af aan heel eenvoudige klassieke leermiddelen ontwikkeld om de correlaties van grootten en volumina te bestuderen.

Met aan de ene kant het machtige denkraam van Vitruvius en aan de andere kant de abacus, het telraam van het hoe-groot, heeft de Cursus het inzicht in de klassieke beginselen van de architectuur geleidelijk weten te veroveren, en is daarmee heel snel tot werkelijk innoverende projecten gekomen, juist de cursus gaf verrassende nieuwe typen van kerkgebouwen te zien. Van kerkgebouwtypen met syrische, romeinse, byzantijnse invloeden, ontwikkelden zich de Bossche projecten tot heel vernieuwende strakke, sobere, experimentele zaalkerken, zoals de reeks kerken van de Jong en anderen.

Deze eerste successen van de Cursus deden een kring van toehoorders en deelnemers opbloeien, waarbij er naast de vanzelfsprekende belangstelling van architecten ook veel interesse bleek te bestaan van vormgevers op verschillende aanverwante vakgebieden. In de kerkelijke kunst kwamen van oudsher alle kunsten samen. Om zijn kerk te concipiëren en vervolgens perfect in te richten werkte Van der Laan en de cursus samen met zulke uiteenlopende vakmensen als tuin- en landschapsarchitecten, met een unieke kleuradviseur, en met een heel bijzondere schrijnwerker en meubelmaker. Van der Laan dreef in de abdij al voor de cursusperiode een atelier voor kerkelijke en liturgische kleding. Ook verdiepte hij zich in typografie en de vormgeving van het monumentale boek, hij gaf opdrachten aan de makers van smeedwerk voor kruisen en kandelaars, maar al heel vroeg ook aan beoefenaars van het vakgebied van de goud- en zilversmid voor de vele kelken en nader vaatwerk rond de eucharistie. Hij had ruim emplooi voor letterhakkers en natuursteenwerkers, en selecteerde de beste bronsgieters voor zijn lui-klokken. Van der Laan had in de loop van de tijd een heel netwerk opgebouwd van creatieve vakmensen. Buys, Van Hooff, Engelberts, Noyons, de Bont, Eysbouts, Gorisse, Strawinsky, en vele anderen. Geleidelijk en soms postuum zien we vandaag-de-dag allerlei leden van dat netwerk in publicaties aan de oppervlakte komen. Zoals vandaag in Marinke Steenhuis' boek over Buys en in eerdere publicaties over de verdwenen kerk in Almelo van de Jong en Ramselaar met de geredde muurschildering van Strawinsky. We zagen het eerder ook in het schitterende boek over Noyons. Aan Wim van Hooff werd een boek-publicatie gewijd. Successievelijk komen de leden van die kring rond Van der Laan nu tot leven in steeds rijker geïllustreerde publicaties.

Josef Engelberts als meester-houtbewerker is in deze kring een heel bijzondere relatie van Van der Laan geweest. In onze noordelijke kerken en huizen wordt veel gezeten. In het algemeen maken meubels de kerken en huizen veel te vol. Ik citeer uit de tentoonstellingsgids Modellen en meubels van 1982 "We hebben tegenwoordig allemaal huizen waar het wezen van de ruimte duister blijft: je ziet wel meubels, maar je ervaart geen ruimte." Zeer kenmerkend is dit pleidooi van Van der Laan om in de interieurs de architectuur de overhand te laten houden en niet tenonder te laten gaan in een veelheid van meubelen, stoffering en versieringen.

Daarentegen begint Van der Laan bij het laatste hoofdstuk van dezelfde gids, Modellen en meubels van 1982, waar het specifiek over meubels gaat duidelijk met de positieve potentie van de meubilering : “meubels, kunnen door hun geleiding de onderlinge verhoudingen van het huis voortzetten. Daarmee kunnen ze de huiselijke symfonie van ruimtes en vormen voltooiën tot het volledige antwoord dat wij mensen verschuldigd zijn aan de grote harmonie van de ons omringende natuur.”

Beide citaten verklaren waarom de Bossche school zijn kerken zo groot en ruim wilde bouwen, met galerijen en met grote vrije vloeroppervlakken zodat de architectuur niet dreigt te verdwijnen onder het meubilair. En hoe de meubels in kerken die ondersteunende en voltooiende rol spelen, hangt dan wel erg af van het samenspel van architect en meubelmaker. Daarin zit de grote bijdrage van Josef Engelberts aan het succes van de architectuur in talloze interieurs van de Bossche school.

Iemand als Josef Engelberts was anders opgesteld dan de traditiegerichte ambachters, waar Brabant altijd ook zo rijk aan is geweest. Engelberts had een progressief, precies en technisch houtbewerkingsbedrijf, dat werkte voor de textielindustrie voor vliegtuigmodellen en onderdelen van Fokker. Zoals Van der Laan voor zijn kazuifels zocht naar de mooiste stoffen, maar daarbij wel een afkeer had van de speciaal voor liturgische gewaden geweven rijkbewerkte weefsels, zo wilde hij ook voor zijn meubels en modellen zakelijke en moderne uitvoeringen zien, die vrij waren van traditionele vormtradities. Vernieuwing, hervorming van de kerkelijke kunst was zijn inzet om van de liturgie meer te maken dan een spektakel, een schouwspel. Een vitale liturgie moet een altijd inspirerend gebeuren willen zijn voor deelname door moderne mensen. In hun familiegeschiedenis hadden de Van der Laans, en sommige andere betrokkenen bij de Bossche School nog intensieve verbindingen gehad met de grote neogothieke vormgeving die in heel Europa vanaf de negentiende eeuw ging overheersen. Vanaf Cuypers waren er heel wat goede katholieke kunstzinnige mensen die in ateliers voor kerkelijke kunst hun brood verdienden. Cuypers kerken, zijn Rijksmuseum en vele andere neogothieke kerkinterieurs waren op een typisch negentiende eeuwse manier van boven tot onder gedecoreerd. Daar wilden de hervormers van de twintigste eeuw, waaronder Van der Laan duidelijk van af. Maar Cuypers ideaal van een gesamt-kunstwerk tot stand gebracht door een kring van ambachtelijke vaklieden was ook de inzet van Van der Laan en de Bossche school.

Men mag in dit verband denken aan het voorafgaande brede opgavenpakket van de neogothiek, waar die aansloot op de oudere Engelse ‘Arts and Crafts’-beweging en men mag ook denken aan het veel modernere Duitse Bauhaus allemaal scholen die met een vergelijkbare integratie van verschillende kunsten aan de slag waren geweest. Met Van der Laan’s Cursus hebben we het echter over een aanvankelijk heel bescheiden Nederlandse na-oorlogse bevlogen beweging met minimale middelen, en met een zeer sober budget. Lange jaren gaf de Staat een bescheiden bijdrage aan de cursus onder de post van nijverheidsonderwijs. De cursus kerkelijke architectuur was in wezen voor de deelnemers een weekend-activiteit. Van der Laan als inspirator had als monnik al een volle werkdag aan de dagelijkse officies in de abdijkerk. Soberheid en zelfbeperking spoorden uitstekend met het Benedictijnse monnikenleven, maar het spoorde eveneens met de meest bewuste bewegingen in de moderne kunst en in de maatschappij, die zich uit een periode van crisis en oorlog omhoog begon te werken. Wat het concilie later ‘nobilis simplicitas’ heeft genoemd heeft zowel een ideële als een praktische kant.

Die sobere eerste na-oorlogse periode, kwam de Bossche School door het hervonden inzicht in de klassieke architectuur en de essenties van de ruimtevorming in de architectuur, door de vondst van het plastische getal tot een eerste bloeiperiode. In de jaren zeventig valt de bouw van kerken sterk terug en is er een diepe herbezinning op de leerstof van de Cursus. Dat werd door Van der Laan benut voor het schrijven van een veel vollediger boek over de Architectonische Ruimte. Na deze twee belangrijkste stukken van zijn levenswerk, het gereedkomen van de abdijkerk in 1968 en van zijn boek in 1977, komen er voor Van der Laan uit het buitenland enkele opdrachten voor nieuw te bouwen kloosters.

In die periode wordt ook in 1982 door Van der Laan in intensieve samenwerking met Engelberts de reistentoonstelling MODELLEN EN MEUBELS opgebouwd op instigatie van Graatsma en Naalden van de TH Eindhoven. Zowel de modellen als de meubels zijn het werkterrein van Engelberts.

Het laboratorium van de theorie, dat door de jaren heen fors is gegroeid met naast de eerste morfotheek en de grote morfotheek ook de nieuwste thematismos-morfotheek, is dan uitgegroeid tot een actief en welvoorzien laboratorium van de theorie. Daarmee kregen we een modern onmisbaar element voor het denken over ruimte en vorm. Zijn vernieuwde inzichten over de dispositie van de stad leidde tot de twee sublieme stadsmodellen, die Engelberts maakte voor Modellen en meubels 1982: de stratenstad en de hovenstad, die toen werden gepresenteerd.

Wat een weelde vertegenwoordigen al die nieuwe modellen, en wat zou het leuk zijn een dag te organiseren in dat nu nog imaginaire laboratorium, om anders dan in een museumsfeer waarin we de modellen alleen op afstand en achter glas mogen waarnemen, ze beet te kunnen pakken en ervan te leren op de manier zoals ze zijn bedoeld.

Jos Engelberts is niet alleen de man van de modellen en blokkendozen, maar zoals gezegd, 'met hem bouwde ik ook het volledige meubilair op voor zowel het liturgische als voor het monastieke kader'. Als laatste opdracht kwam er nog de opdracht voor het klooster in Tomelilla, zijn laatste ontwerp, en verscheen het Vormenspel der Liturgie. De modellen hadden opnieuw hun werk gedaan voor de dispositie van Tomelilla. En de meubels waren weer een stap verder gebracht. De aanwijzing tot monument van Roosenberg in Waasmunster geeft zijn gedachtegoed een nieuw houvast. En die aanwijzing tot monument omvat –gelukkig– ook de bescherming van het meubilair als onlosmakelijk deel van het architectonische geheel.

Een groot applaus voor Jos Engelberts is hier op zijn plaats.

Om u een idee te geven van enkele werkstukken hebben we hier vandaag de toen veelgebruikte makette van de kapel in Helmond uit 1948 aangevoerd, en ook de staafjesabacus uit 1952, met achterop het plaatje van de Gebroeders Engelberts, met het serie nummer en de datum 10 juli 1952. Een makette, Helmond als leermiddel, een staafjesdoos, en de kiem van de latere morfotheek, het authentieke blok met zijn gnomon.

Zie en bewonder!